

Exploring the Characteristics of the Ideal Citizen in Qur'anic Narratives and Their Representation in Children's Literature

Zahra Salehi Motaahed¹, Sara Tusian Khalilabad², Samaneh Mousavi Fazilat³

Doi:

10.30497/esi.2026.249442.2036

Introduction

Citizenship encompasses more than legal rights; it also involves awareness of one's own and others' rights, reciprocal duties, public participation, and civic virtues (Giddens, 2005; Samiei, 2018). It is influenced by the relationship between rights and obligations, responsibility toward the community, and the integration of ethics, faith, and social action within an Islamic framework. An indigenous conception of the ideal citizen can be bolstered by Qur'anic narratives, which depict the social consequences of conduct, loyalty, responsibility, conflict, judgment, and cooperation. Likewise, children's literature has the potential to indirectly convey social values through the combination of words and images and narrative (Bruner, 1996). The problem was that this social capacity of Qur'anic narratives had not been organized into a systematic framework for evaluating children's literature. Consequently, the investigation identified the characteristics of ideal-citizens in Qur'anic narratives and analyzed their depiction in children's storybooks. It posed the following question: To what extent and in what manner are the characteristics that define the ideal citizen in Qur'anic narratives verbally and visually represented in children's literature?

Theoretical Foundations

Iranian research has investigated citizenship education through the lens of family models, Qur'anic foundations, social responsibility, and social-skills instruction. Dahani et al. (2017) emphasized lawfulness and altruism; Fatehi et al. (2019) argued for a Qur'an-based Islamic model; and Salehi Motaahed et al. (2020) investigated the incorporation of social responsibility into educational materials. The potential of Qur'anic stories to enhance the social skills of children was demonstrated by Soleimannejad and Soudi (2014). Islamic religious education has been associated with identity, participation, and social cohesion in international research (Yağdı, 2025). Additionally, Muslim children's literature has been examined in terms of inclusion,

1. Assistant Professor, Department of Education, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran (Corresponding Author).

zahasalehi@atu.ac.ir

2. PhD. in Islamic Philosophy of Education, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

saratusian@yahoo.com

3. M.A in Elementary Education, Refah University College, Tehran, Iran.

amamosavi120@gmail.com

diversity, and social unity (Panjwani, 2020; Formen, 2025). Yet prior work generally isolates the foundations of citizenship, Qur'anic stories, or children's literature. This study introduces a framework that is based on interpretation and is derived from Qur'anic narratives. It is then applied to the visual and verbal content of children's books.

Research Methodology & Framework

The inductive and deductive phases of this qualitative investigation were complementary. The initial unit of analysis was a verse or cluster of verses that represented a narrative event. Narratives were incorporated when they addressed the social repercussions of behavior, justice, interaction, reciprocal rights and duties, collective decisions, or responsibility toward others. The verses were analyzed using Persian translations and Tafsir al-Mizan, Tafsir-e Nemuneh, and Tafsir-e Nur after each narrative was delimited by its context (Tabataba'i, 1995; Makarem Shirazi, 1995; Qara'ati, 2009). For each category, the verse, narrative setting, exegetical evidence, and analytical remark were documented. Purposive selection of sixty-five Qur'anic narratives was implemented. Positively reformulated negative characteristics without altering their exegetical implications, synonymous categories were merged, repetitions were removed, and non-generalizable role-specific instances were excluded. Meaning units were iteratively converted into provisional categories. This resulted in the formation of 14 primary categories and 39 subcategories. In the second stage, the categories established an a priori scheme for deductive content analysis of 20 storybooks published by the Institute for the Intellectual Development of Children and Young Adults for age groups B and C (Neuendorf, 2002). Titles with comparatively strong readership and sales were purposively selected. The recording units consisted of independently meaningful scenes or visual elements and sentences or narrative segments that conveyed meaning. Explicit and implicit instances were coded, and category frequencies, verbal and visual shares, and distributions across knowledge, attitude, and skill were calculated. The coding was validated by researcher triangulation prior to the qualitative and quantitative analyses.

Research Findings

Upon analyzing Qur'anic narratives, 14 categories were identified: justice orientation, social participation, public monitoring and oversight, openness, self-management, commitment, virtue orientation, assertiveness, empathy-oriented disposition, social responsibility, commitment to legitimate authority, freedom of thought, sufficiency orientation, and truth orientation. Collectively, these categories consisted of 39 subcategories. The framework was represented by 353 instances in the children's books. The most prevalent category was empathy-oriented disposition, which accounted for 74 instances, or approximately 21% of the total. Social participation and social responsibility followed, with 60 and 42 instances, respectively. The frequency of public monitoring and oversight was the lowest, with only five instances, or approximately 1.4%. A total of 312 instances (approximately 88.4%) were identified in the verbal text, while only 41 (approximately 11.6%) were identified in the illustrations. Classification by learning domain revealed that 240 instances (68%) were related to skills, 85 (24%) to attitudes,

and 28 (8%) to knowledge. Representation was therefore uneven across categories, between verbal and visual modes, and among the three learning domains.

Conclusion & Discussion

The selection of books appears to prioritize affective and interpersonal values and behaviors that are easily dramatized, as evidenced by the prominence of empathy, participation, and responsibility. This accords with the experiential character of narrative and its capacity to model conduct. However, the inadequate depiction of public supervision and certain aspects of justice suggests that the more critical aspects of social life are still underdeveloped. The dominance of skills over attitudes and knowledge likewise shows that the books prioritize action over conceptual instruction. Although consistent with literature's indirect pedagogy, skills and attitudes may remain situational without a minimum level of conceptual understanding. The limited contribution of illustrations also reveals an underuse of images' educational potential for age groups B and C. In general, the correlation between Qur'anic citizenship components and children's literature is selective rather than systematic. The framework can be of assistance to authors, illustrators, curriculum coordinators, and cultural policymakers in the more deliberate representation of justice, public responsibility, and truth orientation, as well as in the balancing of knowledge, attitudes, and skills. However, the investigation assessed the prevalence of components rather than their impact on readers. Its interpretive, exploratory framework requires expert validation and testing across other publishers and age groups. Future multimodal and intervention research should investigate the manner in which children interpret these representations and the impact they have on their knowledge, attitudes, and behavior regarding citizenship.

Keywords: Children's Literature, Citizenship Education, Content Analysis, Ideal Citizen, Qur'anic Narratives

واکاوی ویژگی‌های شهروند مطلوب در قصه‌های قرآن کریم و بازنمایی آن در ادبیات کودک

زهرا صالحی متعهد^۱ تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۳۰

سارا طوسی‌ان خلیل آباد^۲

سمانه موسوی فضیلت^۳

DOI: 10.30497/esi.2026.249442.2036

چکیده

پژوهش حاضر واکاوی ویژگی‌های «شهروند مطلوب» در قصه‌های قرآن کریم و بررسی میزان بازنمایی این ویژگی‌ها در ادبیات کودک است. پژوهش در دو مرحله مکمل انجام شد: در مرحله نخست با رویکرد استقرایی و روش تحلیل و تفسیر مفهومی مؤلفه‌های شهروند مطلوب از آیات و روایت‌های قرآنی دارای صبغه اجتماعی استخراج و صورت‌بندی شد. در مرحله دوم مقولات به دست آمده به عنوان چارچوبی از پیش تعیین شده، با روش تحلیل محتوای قیاسی در متن و تصویر کتاب‌های داستانی کودک گروه‌های سنی «ب» و «ج» بررسی شد. یافته‌ها نشان داد ویژگی‌های شهروند مطلوب مستخرج از قصه‌های قرآن کریم در ۱۴ مفهوم اصلی و ۳۹ مفهوم فرعی دسته‌بندی می‌شوند. در تحلیل کتاب‌های داستانی کودک ۳۵۳ مصداق منطبق با مقولات شهروندی شناسایی شد؛ بیشترین فراوانی به «روحیه همدلی» (حدود ۲۱ درصد) و کمترین فراوانی به «مراقبت و نظارت عمومی» (حدود ۱/۴ درصد) اختصاص داشت. همچنین ۳۱۲ مصداق (حدود ۸۸/۴ درصد) در متن و ۴۱ مصداق (حدود ۱۱/۶ درصد) در تصویر بازنمایی شده بود. توزیع مقولات در حیطه‌های یادگیری نشان داد که «مهارت» با ۶۸ درصد، «نگرش» با ۲۴ درصد و «دانش» با ۸ درصد بازنمایی شده‌اند؛ بنابراین آثار بررسی شده بیش از انتقال آگاهی مفهومی، بر رفتارها و مهارت‌های شهروندی تأکید دارند. همچنین برای دستیابی به تربیت شهروندی متوازن تقویت مؤلفه‌های دانشی، نظارت عمومی و عدالت‌ورزی در متن و تصویر ادبیات کودک ضروری است.

واژگان کلیدی: شهروند مطلوب، قصه‌های قرآن کریم، تحلیل محتوا، ادبیات کودک

۱. استادیار گروه آموزش و پرورش، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

zahrashalehi@atu.ac.ir

۲. دانش‌آموخته دکترای فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران،

saratusian@yahoo.com

ایران.

۳. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد آموزش و پرورش ابتدایی، دانشکده رفاه، تهران، ایران.

samamosavi120@gmail.com

بیان مسئله

در جهان معاصر که مفاهیم «شهروندی» و «حقوق شهروندی» از ارکان بنیادین حیات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جوامع به شمار می‌آید، بازاندیشی در بنیان‌های معرفتی و اخلاقی این مفاهیم اهمیتی دوچندان یافته است. بی‌گمان تربیت شهروندان شایسته یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های نظام تعلیم و تربیت در بسیاری از کشورها محسوب می‌شود. پژوهش‌ها و مطالعات انجام‌شده در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه نشان می‌دهد که مسئولان تعلیم و تربیت با اراده‌ای راسخ و با تدوین برنامه‌های آموزشی متنوع، تربیت شهروندان شایسته را در اولویت برنامه‌های خود قرار داده‌اند (آقازاده، ۱۳۸۹).

«شهروند» به شخصی اطلاق می‌شود که حقوق فردی و جمعی‌اش را می‌شناسد و از آن‌ها صیانت می‌کند، قانون را می‌پذیرد و به آن عمل می‌کند و از طریق آن مطالبه‌گری می‌کند. او همچنین درک می‌کند که دیگری نیز حقوقی دارد و دفاع از حقوق دیگران برابر با دفاع از حقوق خود او است. فردی که در امور شهری مشارکت دارد، به این اصول پایبند است (سمیعی، ۱۳۹۷).

می‌توان ریشه‌های مفهوم «شهروندی» را در ساختار سیاسی دولت‌شهرهای یونان باستان و اندیشه‌های سیاسی افلاطون و ارسطو پی گرفت (Bellamy, 2008). ارسطو در کتاب سیاست، به‌ویژه در کتاب سوم، یکی از نخستین صورت‌بندی‌های منسجم نظری از شهروندی را ارائه می‌کند و شهروند را بر پایه مشارکت در امور شورایی و قضایی تعریف می‌کند (Aristotle, 1998, Book III, 1275a-1275b). صورت‌های نهادی شهروندی آتنی پیش از قرن پنجم پیش از میلاد به تدریج شکل گرفته بود و در دموکراسی آتن قرن پنجم گسترش یافت و تثبیت شد. در این چارچوب، شهروندی صرفاً جایگاهی حقوقی نبود، بلکه نهادی اجتماعی و شیوه‌ای از کنش سیاسی به شمار می‌رفت که با مشارکت، مسئولیت و تعهد نسبت به اجتماع سیاسی پیوند داشت (Manville, 1990). در دوره‌های بعد نیز اندیشمندان غربی متعددی درباره شهروندی

نظریه ارائه دادند؛ برای نمونه آنتونی گیدنز^۱ (۱۳۸۴) بیان می‌دارد که شهروندان افرادی‌اند که دارای حقوق و وظایف مشترک‌اند و خود را بخشی از یک ملت می‌دانند (ص. ۳۴۰). همچنین هیتز پایپر^۲ «شهروند» را شخصی می‌داند که از مسائل عمومی جامعه آگاهی دارد، فضایل مدنی را دارا است و از مهارت‌های لازم برای مشارکت در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی برخوردار است (به نقل از ذکایی، ۱۳۸۱).

در نظام اسلامی شهروند موجودی است که هم حق دارد و هم تکلیف؛ به عبارت دیگر دو مؤلفه حق و تکلیف بنیان شخصیت انسان را تشکیل می‌دهد. نظام اسلامی به طور هم‌زمان از منظر دینی، اجتماعی و سیاسی تکالیفی بر عهده انسان می‌نهد و در مقابل، مجموعه‌ای از تعهدات تحت عنوان «حقوق» برای او تعریف می‌کند (آقازاده، ۱۳۸۹). رویکرد شهروندی در غرب علی‌رغم تأکید بر قوانین، محدود به چارچوب‌هایی است که افراد را از یکدیگر جدا می‌کند؛ اما در اسلام اگر بر اساس نژاد، جغرافیا، ملیت یا زبان بخواهیم انسان‌ها را تقسیم کنیم، هرگز به هدفی که «امت واحده» نامیده می‌شود، دست نخواهیم یافت. شهروندی در اسلام برخلاف رویکردهای مرسوم، فارغ از هرگونه مرزبندی است و تنها عقیده و ایمان مشترک عامل اتحاد انسان‌ها است. اسلام ضمن احترام به همه انسان‌ها، چه مسلمان و چه غیرمسلمان، پیروان خود را به عنوان «امت واحد» معرفی می‌کند. در چنین چارچوبی مفهوم «شهروندی» معنای نوینی می‌یابد؛ به گونه‌ای که هر مسلمانی در هر نقطه از جهان عضوی حقیقی از امت اسلامی شناخته می‌شود و حقوق و تکالیف متقابلی برای او مقرر می‌گردد؛ یعنی هر مسلمان در هر نقطه جغرافیایی عضو حقیقی امت اسلام و شهروند آن محسوب می‌شود و هر دولت اسلامی در سراسر جهان، مسئولیت دارد به حقوق او احترام بگذارد و او نیز در مقابل، وظایف و مسئولیت‌های اجتماعی خود را در برابر دولت اسلامی و امت اسلام بر عهده دارد؛ بنابراین در جوامعی که چارچوب سیاسی آنان برگرفته از مبانی اسلام است و اکثریت جمعیت آنان را مسلمانان تشکیل می‌دهند، حکومت بر پایه قوانین و ارزش‌های اسلامی استوار می‌گردد؛

1. Anthony Giddens
2. Heather Piper

به‌همین ترتیب تربیت شهروندی در چنین جوامعی نیز باید بر مبنای دین و متناسب با آیات و روایات اسلامی شکل گرفته و توسعه یابد.

شهروندی گرچه در نگاه مدرن مفهومی لیبرال و زاده جامعه معاصر به شمار می‌رود، در نگاهی عمیق‌تر ریشه‌های آن در تعالیم و آموزه‌های قرآنی به‌خوبی قابل‌بازیابی است. قرآن کریم در کنار تأکید بر روابط اخلاقی و اجتماعی، مسئولیت‌پذیری و حق و وظیفه جمعی انسان‌ها را به‌عنوان اعضای جامعه‌ای واحد ترسیم می‌کند؛ برای نمونه در آیه «...وتعاونوا علی البر و التقوی...» (مائده، ۲) بر اهمیت همکاری و کمک به یکدیگر در راه اعمال خیر و تقوا تأکید شده است که نشان‌دهنده نقش فعال و مسئولانه هر فرد در توسعه و ارتقای جامعه است. علاوه بر این، در آیه «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ...» (حجرات، ۱۰) بر اصل اخوت و برادری اسلامی و مسئولیت مشترک میان مؤمنان برای حفظ انسجام، احترام و عدالت در جامعه تأکید می‌شود. شهروندی در اسلام جایگاه ویژه‌ای دارد و هر مسلمانی در هر نقطه جهان عضو حقیقی امت اسلام و شهروند آن است که دارای حقوق و تکالیفی در قبال جامعه اسلامی می‌باشد (کاظمی‌زاده، ۱۳۹۴). در سراسر قرآن کریم نحوه رفتار مطلوب مسلمانان با یکدیگر در امت اسلامی به‌شکل‌های مختلف آورده شده است؛ از جمله مهم‌ترین این اصول می‌توان به مواردی از قبیل اخوت، تعاون، شورا، رفاقت و مدارا، تکریم، مساوات، عدالت اجتماعی، پابندی به عهد و پیمان و عدم تکفیر اشاره نمود (حجازی، ۱۳۹۴).

از این‌رو در نگاه قرآنی انسان‌ها در زیست اجتماعی نسبت به یکدیگر دارای مسئولیت‌های فردی و جمعی‌اند. جامعه مطلوب در این چارچوب بر هدف مشترک، همکاری و هماهنگی اعضا استوار است؛ چنانکه در تحلیل جامعه‌سازی اسلامی پیوند و همکاری افراد شرط حرکت هماهنگ جامعه دانسته شده است (سروری مجد و پیمان فرهنگی، ۱۳۹۲)؛ بر این مبنای پژوهش حاضر ویژگی‌های شهروندی را با تأکید بر ابعاد اجتماعی زیست انسان در قصه‌های قرآن کریم بررسی می‌کند.

قرآن کریم به‌عنوان منبعی وحیانی و بنیان فرهنگ اسلامی جایگاهی ویژه دارد. قرآن افزون‌بر

بیان آموزه‌های اعتقادی و اخلاقی، در قالب قصص و روایت‌های داستانی نیز الگوهایی ارائه می‌کند که برای همه انسان‌ها الهام‌بخش است. قصه‌های قرآن به‌ویژه روایت‌های زندگی پیامبران و اقوام پیشین- صرفاً نقل وقایع تاریخی نیستند، بلکه بازنمایی‌هایی آموزنده از سبک‌های زیست انسانی در نسبت با خدا، جامعه و خویشان‌اند. این قصه‌ها حامل مفاهیمی چون عدالت، حق‌شناسی، مسئولیت‌پذیری، مدارا، همدلی، مشارکت اجتماعی و پایبندی به عهد و پیمان‌اند؛ مفاهیمی که امروزه در ادبیات علوم اجتماعی و سیاسی نیز از آن‌ها با عنوان شاخصه‌های «شهروند مطلوب» یاد می‌شود؛ از این رو می‌توان گفت قصص قرآنی دربردارنده ظرفیت عظیمی برای بازتعریف شهروندی در چارچوبی دینی‌اند؛ چارچوبی که فراتر از حقوق مدنی صرف، بر پیوند میان فضیلت‌های اخلاقی، مسئولیت‌های فردی و جمعی و ارتباط انسان با امر الهی تأکید داشته باشد.

از منظر تعلیم و تربیت انتقال این ارزش‌ها به نسل جدید ضروری است؛ زیرا کودکان و نوجوانان نه تنها شهروندان آینده، بلکه کنشگران امروز جامعه‌اند و نگرش‌ها و رفتارهای آنان می‌تواند بنیان‌های اخلاقی و مدنی جامعه فردا را شکل دهد (Dewey, 1916). مؤلفه‌های شهروندی باید از سنین پایین درونی شوند (صالحی‌متعهد، باختری، و سیدین، ۱۳۹۹). ادبیات کودک نیز با بهره‌گیری از تخیل، استعاره و پیرنگ داستانی مفاهیم پیچیده اجتماعی و اخلاقی را به زبانی ساده و اثرگذار منتقل می‌کند (Bruner, 1996)؛ بدین ترتیب پیوند قصه‌های قرآنی و ادبیات کودک می‌تواند بستری برای تربیت شهروند مطلوب در جامعه اسلامی-ایرانی فراهم سازد.

با توجه به تأثیر مبانی فکری و فلسفی بر محتوای نظام تربیتی، طرح مفهوم «شهروندی اسلامی» در تربیت نسل آینده نیازمند چارچوبی بومی و مبتنی بر آموزه‌های قرآنی است؛ با این حال پژوهش‌های موجود عموماً تنها بخشی از این مسئله را بررسی کرده‌اند. دهانی و همکاران (۱۳۹۶) بر نقش تربیت مسئولانه، قانون‌پذیری، وطن‌دوستی و نوع‌دوستی در شکل‌گیری شخصیت شهروندی کودکان تأکید کرده‌اند. فاتحی و همکاران (۱۳۹۸) نیز تدوین

الگوی اسلامی بر پایه تعالیم قرآن را برای تربیت شهروندان آگاه و مسئول ضروری می‌دانند. در حوزه قصه‌های قرآنی سلیمان‌نژاد و سودی (۱۳۹۳) نشان داده‌اند که آموزش مهارت‌های اجتماعی از طریق این قصه‌ها می‌تواند رفتارهای نوع‌دوستانه و روابط اجتماعی کودکان را تقویت، و رفتارهای نامناسب و پرخاشگرانه را کاهش دهد. با وجود این مطالعات نسبت نظام‌مند میان ویژگی‌های شهروند مطلوب در قصه‌های قرآن و بازنمایی همان ویژگی‌ها در متن و تصویر ادبیات کودک همچنان روشن نشده است. غفاری سلوکلویی، البرزی و خوشبخت (۱۴۰۳) نیز نشان دادند که آموزه‌های دینی در تربیت شهروندی دانش‌آموزان ابتدایی ابعاد شناختی، عاطفی و رفتاری را دربرمی‌گیرد.

در پژوهش‌های بین‌المللی نیز پیوند آموزش دینی، آموزش شهروندی و ادبیات کودک بررسی شده است. یاغدی^۱ (۲۰۲۵) نشان داد که آموزش دینی اسلامی می‌تواند هویت، مشارکت و انسجام اجتماعی دانش‌آموزان مسلمان را تقویت کند. فورمن^۲ (۲۰۲۵) در تحلیل کتاب‌های کودک اسلامی اندونزی الگوهایی مانند پذیرش تفاوت، خدمت و فداکاری، خودتنظیمی و تقویت وحدت اجتماعی را شناسایی کرده است؛ اما درباره بازنمایی‌های غیرشمول‌گرا هشدار داده است. پنجویانی^۳ (۲۰۲۰) نیز بر ظرفیت ادبیات کودک مسلمان برای بازنمایی تنوع هویتی، مقابله با اسلام‌هراسی و پشتیبانی از آموزش فراگیر تأکید کرده است.

مرور پیشینه نشان می‌دهد مطالعات موجود هریک تنها یکی از اضلاع مسئله را بررسی کرده‌اند؛ برخی بر تربیت شهروندی کودکان، برخی بر مبانی قرآنی شهروندی و برخی بر ظرفیت تربیتی قصه‌های قرآن یا ادبیات کودک تمرکز داشته‌اند؛ با این حال پژوهشی که در یک طرح واحد، نخست مؤلفه‌های شهروند مطلوب را از قصه‌های اجتماعی قرآن و بر پایه تفسیر آیات استخراج کند و سپس همان چارچوب را برای سنجش بازنمایی متن و تصویر ادبیات کودک ایران به کار گیرد، گزارش نشده است؛ بنابراین خلأ پژوهشی مذکور نه فقدان مطلق

1. Yağdı

1. Formen

3. Panjwani

مطالعه درباره شهروندی، بلکه فقدان چارچوبی تلفیقی، تفسیرمحور و قابل‌کاربست برای پیوند دادن قصص قرآنی با تحلیل ادبیات کودک است. پژوهش حاضر برای پر کردن این فاصله به دو پرسش پاسخ می‌دهد: (۱) ویژگی‌های شهروند مطلوب از دیدگاه قصه‌های قرآن کریم کدام‌اند؟ (۲) این ویژگی‌ها تا چه میزان و به چه شیوه‌ای در ادبیات کودک بازنمایی شده‌اند؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و در دو مرحله مکمل طراحی شد. مرحله نخست ماهیتی استقرایی داشت و با تحلیل و تفسیر مفهومی مؤلفه‌های شهروند مطلوب از قصه‌های قرآن کریم استخراج کرد. مرحله دوم ماهیتی قیاسی داشت و در آن، مقولات حاصل به‌عنوان چارچوبی ازپیش‌تعیین‌شده برای تحلیل محتوای متن و تصویر کتاب‌های داستانی کودک به کار رفت. تفکیک این دو مرحله از خلط فرایند تولید مقوله‌ها با فرایند سنجش بازنمایی آن‌ها جلوگیری می‌کند (باقری، ۱۳۹۵؛ Neuendorf, 2002).

در مرحله استقرایی واحد بررسی «آیه یا مجموعه آیات تشکیل‌دهنده یک رخداد داستانی» بود. ابتدا آیات مربوط به قصه‌های قرآن مرور شد و روایت‌هایی وارد تحلیل شدند که دست‌کم یکی از معیارهای زیر را داشتند: بازنمایی تعامل میان اشخاص یا گروه‌ها، اشاره به حقوق و تکالیف متقابل، مشارکت و تصمیم جمعی، داوری و عدالت، مسئولیت در برابر دیگری، پیامد اجتماعی رفتار. آیات صرفاً ناظر به تجربه فردی و فاقد دلالت اجتماعی مستقیم، از فرایند تحلیل کنار گذاشته شدند.

فرایند انتخاب آیات در سه گام انجام شد: (۱) تعیین حدود هر روایت با مراجعه به سیاق آیات؛ (۲) مطالعه ترجمه و تفسیر آیات در تفاسیر معتبری چون المیزان و نمونه؛ (۳) ثبت واحدهایی معنایی که تفسیر آن‌ها بر یک ویژگی اجتماعی دلالت داشت. برای هر مقوله، آیه، زمینه داستانی عبارت یا مضمون تفسیری پشتیبان و یادداشت تحلیلی پژوهشگر ثبت شد؛ بدین ترتیب مقولات از تفسیر آیات اخذ شدند و از نسبت دادن مفاهیمی که پشتوانه تفسیری نداشتند، پرهیز شد.

بر پایه معیارهای یادشده ۶۵ روایت قرآنی دارای صبغه اجتماعی به صورت هدفمند انتخاب شد. این روایت‌ها شامل دعوت پیامبران، روابط آنان با خانواده و پیروانشان، کنش اقوام و گروه‌ها، گفت‌وگوها و تعارض‌های اجتماعی، الگوهای رفتار پسندیده و نیز نمونه‌های سلبی عبرت‌آموز بود. انتخاب‌ها پس از بازخوانی سیاق آیات و تطبیق با تفاسیر یادشده نهایی شد. استخراج مقولات به صورت رفت‌وبرگشتی انجام گرفت: واحدهای معنایی به مقولات اولیه تبدیل شد، مقوله‌های هم‌معنا ادغام و موارد تکراری حذف شد، ویژگی‌های سلبی با حفظ دلالت تفسیری- در قالب صورت ایجابی بازتعریف شدند و مصادیق ویژه نقش‌های خاص مانند حاکم یا مدیر، در صورتی‌که قابل تعمیم به شهروند عادی نبودند، کنار گذاشته شدند. حاصل این مرحله ۱۴ مفهوم اصلی و ۳۹ مفهوم فرعی بود.

در مرحله قیاسی ۱۴ مقوله اصلی و ۳۹ زیرمقوله حاصل از مرحله نخست به صورت یک سیاهه کدگذاری به کتاب‌های داستانی کودک عرضه شد. واحد ثبت در متن جمله یا بخش روایی حامل معنا، و در تصویر صحنه یا عنصر بصری دارای دلالت مستقل بود. همچنین مصادیق صریح و ضمنی کدگذاری شد و فراوانی و درصد بازنمایی هر مقوله، سهم متن و تصویر و توزیع آن در سه حیطه دانش، نگرش و مهارت محاسبه گردید.

جامعه موردبررسی کتاب‌های داستانی کودک منتشرشده کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بود. نمونه به صورت هدفمند از فهرست سالانه داخلی آثار دارای استقبال و فروش بیشتر انتخاب شد و ۲۰ عنوان متعلق به گروه‌های سنی «ب» و «ج» را دربرگرفت. انتخاب این آثار به دلیل دامنه مخاطب و ظرفیت بیشتر آن‌ها برای انتقال مفاهیم تربیتی انجام شد.^۱

۱. این داستان‌ها عبارت‌اند از: آخرین پرنده، آخرین سنگ (نویسنده: محمد مهدی شجاعی)، از این طرف نگاه کن (نویسنده: علی خدایی)، پرنده، پسرک، قطار (نویسنده: احمد رضا احمدی)، دختر آفتاب و دیو سیاه (نویسنده: محمدحسین محمدی)، سلام ای ستاره‌ها (نویسنده: فرهاد طوسی)، سوار بر باد (نویسنده: محمد رودگر)، شاید این کتاب منفجر شود (نویسنده: رضا موزونی)، فندقی و کار بزرگ (نویسنده: محمد رضا یوسفی)، قصه‌گویی جلد ۱ (نویسنده: زهره پریخ)، قصه‌گویی جلد ۲ (نویسنده: زهره پریخ)، قصه‌گویی جلد ۳ (نویسنده: زهره پریخ)، قصه‌گویی جلد ۴ (نویسنده: زهره پریخ)، قصه‌گویی جلد ۵ (نویسنده: زهره پریخ)، قصه‌گویی جلد ۶ (نویسنده: زهره پریخ)، قصه‌گویی جلد ۷ (نویسنده: زهره پریخ)، قصه‌گویی جلد ۸ (نویسنده: زهره پریخ).

موارد یافت‌شده در کتاب‌ها پس از نهایی شدن به‌روشنی مثلث‌سازی میان پژوهشگران به اعتبار رسیدند، در سیاهه مربوط درج شدند و در نهایت به‌صورت کمی و کیفی تحلیل شدند.

یافته‌های پژوهش

در پاسخ به پرسش نخست تحلیل استقرایی هدفمند آیات و تفاسیر روایت‌های قرآنی دارای صبغه اجتماعی به شناسایی ۱۴ مفهوم اصلی و ۳۹ مفهوم فرعی انجامید. این فرایند به‌معنای استقرای تام آیات قرآن نیست، بلکه بر مجموعه‌ای هدفمند از روایت‌های واجد دلالت اجتماعی استوار است. جدول ۱ برای هر مصداق متن آیه، ترجمه، خلاصه شاهد تفسیری و کد استنباط‌شده را کنار هم قرار می‌دهد و مسیر استنباط این مقولات را نشان می‌دهد.

جدول ۱- مصادیق قرآنی ویژگی‌های شهروند مطلوب

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
۱	قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعِيجِكَ إِلَى نَجَاحِهِ وَإِنْ كَثِيرًا مِنْ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِيلٌ مَا هُمْ وَظَنَّ دَاوُودُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ	داوود گفت: «مسلماناً او با درخواست یک میش تو برای افزودن آن به میش‌هایش، بر تو ستم نموده، و بسیاری از شریکان (و دوستان) به یکدیگر ستم می‌کنند، مگر کسانی که ایمان آورده و اعمال صالح انجام داده‌اند؛ اما عده آنان کم است!». داوود دانست که ما او را [با این ماجرا] آزموده‌ایم؛ از این‌رو از	خلاصه شاهد تفسیری: شتاب در داوری پیش از شنیدن سخن هر دو طرف، زمینه بروز خطا است. استنباط پژوهشگر: تعبیر «وَظَنَّ دَاوُودُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ... وَلَنَاب» در تفاسیر ناظر به آگاهی داوود از آزمون و بازگشت او دانسته شده است. از این سیاق ضرورت پرهیز از شتاب‌زدگی و رعایت انصاف در داوری استنباط می‌شود	تفاسیر: عادلانه	عدالت‌ورزی

قصه‌گویی جلد ۹ (نویسنده: زهره پریخ)، قصه‌گویی جلد ۱۰ (نویسنده: زهره پریخ)، موش سر به هوا (نویسنده: فرهاد حسن زاده)، و یک آدم نقاشی کن (نویسنده: فریبا کلهر).

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
		پروردگارش طلب آمرزش نمود و به سجده افتاد و توبه کرد (ص، ۲۴).	(طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل ص. ۲۴؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل ص. ۲۴).		
۲	إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَ جَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضِعُّ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَذَّيْحُ أَبْنَاءَهُمْ وَ يَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ	فرعون در زمین برتری جویی کرد و اهل آن را به گروه‌های مختلفی تقسیم نمود. گروهی را به ضعف و ناتوانی می‌کشاند، پسرانشان را سر می‌برید و زنانشان را [برای کنیزی و خدمت] زنده نگه می‌داشت. او به یقین از مفسدان بود! (قصص، ۴)	خلاصه شاهد تفسیری: تقسیم مردم به گروه‌ها و به ضعف کشاندن یک گروه، از مصادیق فساد و ستم است. استنباط پژوهشگر: تفاسیر «جَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضِعُّ طَائِفَةٌ» را بیان سیاست فرعون برای تفرقه و استضعاف می‌دانند؛ بنابراین کد مناسب «رعایت حقوق شهروندان و پرهیز از تبعیض و محروم‌سازی» است. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل قصص، ۴؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل قصص، ۴).	رعایت حقوق شهروندان و پرهیز از تبعیض	عدالت‌ورزی
۳	وَ يَكْفُرْهُمْ وَ قَوْلِهِمْ عَلَى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا	و [نیز] به دلیل کفرشان و تهمت بزرگی که بر مریم زدند (نساء، ۱۵۶).	خلاصه شاهد تفسیری: نسبت دادن «بهتان عظیم» به مریم (س) نمونه داوری بدون دلیل و اتهام‌زنی است. استنباط پژوهشگر: بر پایه تفسیر آیه نکوهش «قَوْلِهِمْ	پرهیز از پیش‌داوری و تهمت	عدالت‌ورزی

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
			عَلَىٰ مَرِّمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا» مستقیماً بر پرهیز از پیش‌داوری، تهمت و تخریب حیثیت دیگران دلالت دارد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل نساء، ۱۵۶؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل نساء، ۱۵۶).		
۴	قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ زُبُلًا	[ذوالقرنین] گفت: «آنچه پروردگارم در اختیار من گذاشته، بهتر است [از آنچه شما پیشنهاد می‌کنید]. مرا با نیروی یاری دهید تا میان شما و آن‌ها سدّ محکمی قرار دهم.» (کهف، ۹۵).	خلاصه شاهد تفسیری: ذوالقرنین به‌جای دریافت مال نیروی مردم را برای ساخت سد به مشارکت فراخواند. استنباط پژوهشگر: عبارت «فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ» در تفاسیر به یاری عملی و بسیج توان جمعی اشاره دارد؛ بنابراین «همیاری در حلّ مسئله‌ای عمومی» کد مستخرج از این آیه است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل کهف، ۹۵؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل کهف، ۹۵).	همیاری	مشارکت اجتماعی

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
۵	وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ وَزِيرًا	و ما به موسی کتاب [آسمانی] دادیم و برادرش هارون را یاور او قرار دادیم (فرقان، ۳۵).	خلاصه شاهد تفسیری: قرارگرفتن هارون در کنار موسی (ع) نقش همراه و پشتیبان را در اجرای مأموریت نشان می‌دهد. استنباط پژوهشگر: تعبیر «جَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ وَزِيرًا» بر تقویت مأموریت از طریق همراهی و تقسیم مسئولیت دلالت دارد؛ بنابراین همیاری و پشتیبانی در کار جمعی از آن استنباط می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل فرقان، ۳۵؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل فرقان، ۳۵).	مشارکت اجتماعی	مشارکت اجتماعی
۶	فَسَقَى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ	موسی برای (گوسفندان) آن دو آب کشید. سپس رو به سایه آورد و عرض کرد: «پروردگارا! هر خیر و نیکی بر من بفرستی، به آن نیازمندم.» (قصص، ۲۴).	خلاصه شاهد تفسیری: موسی (ع) بدون درخواست پاداش، برای دو زن آب کشید. استنباط پژوهشگر: تفاسیر «فَسَقَى لَهُمَا» را کنشی داوطلبانه برای رفع نیاز دو فرد ناتوان از دسترسی به آب معرفی می‌کنند؛ بنابراین «حمایتگری و یاری‌رسانی به دیگری» کد این مصداق	مشارکت اجتماعی	مشارکت اجتماعی

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
			است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل قصص، ۲۴؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل قصص، ۲۴).		
۷	وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنَّ تَبَوَّءَ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَأَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ	و به موسی و برادرش وحی کردیم که: «برای قوم خود خانه‌هایی در سرزمین مصر انتخاب کنید و خانه‌هایتان را مقابل یکدیگر [و متمرکز] قرار دهید، و نماز را برپا دارید، و به مؤمنان بشارت ده [که سرانجام پیروز می‌شوند].» (یونس، ۸۷).	خلاصه شاهد تفسیری: «قبله» به معنای حالتی است که باعث می‌شود دو چیز مقابل هم قرار گیرد و معنای جمله «وَأَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً» این است که خلعنه‌هایتان را متقابل بسازید، به گونه‌ای که بعضی روبه‌روی بعضی دیگر و در جهتی واحد قرار بگیرند. منظور از این فرمان این بوده که موسی(ع) و هارون(ع) بتوانند برای امر تبلیغ دسترسی به آنان پیدا کنند و آن‌ها بتوانند نماز را به جماعت بخوانند. استنباط پژوهشگر: تفاسیر فرهان «وَأَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً» را راهکاری برای اجتماع، عبادت و حفظ انسجام بنی‌اسرائیل دانسته‌اند؛ در نتیجه از آن، ارتباط و	ارتباط اجتماعی	مشارکت اجتماعی

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
			سازمان‌یابی اجتماعی استنباط می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل یونس، ۸۷؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل یونس، ۸۷).		
۸	وَ اَنْزَلْ عَلَیْهِمْ تَبَّأُ نُوحٍ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ یَا قَوْمِ اِنْ كَانَ کَبُرَ عَلَیْکُمْ مَّقَامِی وَ تَذِکْرِی بَابَاتِ اللّٰهِ فَعَلٰی اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ فَاجْمِعُوْا اَمْرَکُمْ وَ شُرَکَآءَکُمْ ثُمَّ لَا یَکُنْ اَمْرُکُمْ عَلَیْکُمْ غُمَّةً ثُمَّ اَقْضُوا اِلَیَّ وَلَا تَنْظُرُوْنَ	سرگذشت نوح را بر آن‌ها بخوان. در آن هنگام که به قوم خود گفت: «ای قوم من! اگر تذکرات من نسبت به آیات الهی بر شما سنگین [و غیرقابل تحمل] است، [هر کار از] دستتان ساخته است، بکنید. من بر خدا توکل کرده‌ام. فکر خود و قدرت معبودهایتان را جمع کنید، سپس هیچ چیز بر شما پوشیده نماند. [تمام جوانب کارتان را بنگرید] سپس به حیات من پایان دهید و [لحظه‌ای] مهلت ندهید! [اما توانایی ندارید!] (یونس، ۷۱)	خلاصه شاهد تفسیری: نوح(ع) مخالفان را به جمع کردن تصمیم، نیرو و امکانات خودشان فراخواند. استنباط پژوهشگر: تعبیر «فَاجْمِعُوا اَمْرَکُمْ وَ شُرَکَآءَکُمْ» در تفاسیر به «هماهنگ ساختن تصمیم و اقدام» اشاره دارد. این نمونه هرچند برطبق تفاسیر امری است تعجیزی که منظور از آن «عاجز کردن طرف مقابل» است، در عین حال به صورت سلبی اهمیت هماهنگی در اقدام جمعی را نشان می‌دهد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل یونس، ۷۱؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل یونس، ۷۱).	همپایی	مشارکت اجتماعی

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
۹	قَالَتِ يَا يَٰهَا الْمَلَكُوتُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُون	[سپس] گفت: «ای اشراف [و ای بزرگان]! نظرتان را در این امر مهم به من بازگو کنید، که من هیچ کار مهمی را بدون حضور [و مشورت] شما انجام ندادهام (نمل، ۳۲).	خلاصه شاهد تفسیری: ملکه سبا پیش از تصمیم‌گیری نظر بزرگان را خواست و بر حضور آنان در امور مهم تأکید کرد. استنباط پژوهشگر: عبارت «أَفْتُونِي فِي أَمْرِي ... حَتَّى تَشْهَدُون» در تفاسیر شاهد روشنی بر مشورت در تصمیم‌های عمومی است؛ بنابراین کد آیه اخذ می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل نمل، ۳۲؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل نمل، ۳۲).	مشارکت اجتماعی	
۱۰	يَا بَنِي إِقِمِ الصَّلَاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ اصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ	پسرم! نماز را برپا دار و امر به معروف و نهی از منکر کن، و در برابر مصایبی که به تو می‌رسد شکیبا باش که این از کارهای مهم است! (لقمان، ۱۷)	خلاصه شاهد تفسیری: لقمان فرزندش را به امر به معروف و نهی از منکر فرهان می‌دهد. استنباط پژوهشگر: تصریح «وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ» بر مسئولیت اجتماعی فرد در دعوت به خیر و بازداشتن از رفتار نادرست دلالت دارد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل	مراقبت و نظارت عمومی	

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
			لقمان، ۱۷؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل لقمان، (۱۷).		
۱۱	وَكُنِبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَابِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مُّوَعِّظَةٌ وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا سَأُوْرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ	و برای او در الواح اندرزی از هر موضوعی نوشتیم و بیانی از هر چیز کردیم؛ پس آن را با جدیت بگیر و به قوم خود بگو به نیکوترین آن‌ها عمل کنند [و آن‌ها که به مخالفت برخیزند، کیفرشان دوزخ است] و به‌زودی جایگاه فاسقان را به شما نشان خواهم داد (اعراف، ۱۴۵).	خلاصه شاهد تفسیری: دریافت آموزه‌ها باید جدی و همراه با عمل به بهترین آن‌ها باشد. استنباط پژوهشگر: تفاسیر «فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ» و «يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا» را بر جدیت در فراگیری و التزام عملی حمل کرده‌اند؛ ازاین‌رو «پذیرش و التزام به یادگیری» کد این آیه است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل اعراف، ۱۴۵؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل اعراف، ۱۴۵).	پذیرش و التزام به یادگیری	گشودگی
۱۲	قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ (۳۱) عَسَى رَبُّنَا أَنْ يُبْدِلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ (۳۲)	سپس رو به یکدیگر کردند و به ملامت هم پرداختند و فریادشان بلند شد. گفتند: «وای بر ما که طغیانگر بودیم! امیدواریم پروردگارمان [ما را ببخشد و] بهتر از آن به‌جای آن به ما بدهد؛ چراکه ما به او علاقه‌مندیم (قلم، ۳۱-۳۲)	خلاصه شاهد تفسیری: صاحبان باغ پس از مشاهده پیامد رفتار خود به طغیان خویش اقرار کردند و خواهان جبران شدند. استنباط پژوهشگر: عبارات «إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ» و «إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ» در تفاسیر نشانه بیداری، اعتراف به خطا و بازگشت	عبرت‌گیری و اصلاح پس از خطا	گشودگی

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
			پس از حادثه است؛ بنابراین کد درست «عبرت‌گیری و اصلاح پس از خطا» است، نه پذیرش انتقاد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل قلم، ۳۰-۳۳؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل قلم، ۳۰-۳۳).		
۱۳	وَحُذِّبِيكَ ضِعْثًا فَاصْرِبِي بِهِ وَلَا تَحْنَنْ إِنَّآ وَجَدْنَا صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ	[و به او گفتیم:] بسته‌ای از ساقه‌های گندم [یا مانند آن] را بگیر و با آن [همسرت را] بزنی و سوگند خود را مشکن! ما او را شکیبیا یافتیم. چه بنده خوبی که بسیار بازگشت‌کننده [به سوی خدا] بود (ص، ۴۴).	خلاصه شاهد تفسیری: صبر ایوب (ع) ویژگی محوری این روایت است. استنباط پژوهشگر: تصریح «إِنَّا وَجَدْنَا صَابِرًا» در تفاسیر بر پایداری ایوب در برابر رنج‌ها دلالت دارد؛ از این رو «تاب‌آوری» و «حفظ استقامت در دشواری‌ها» کد مستخرج است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل ص، ۴۴؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل ص، ۴۴).	تاب‌آوری	لحم مدد تربیتی
۱۴	وَاقْصِدِي فِي مَشْيِكَ وَاعْصِيْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ	[پسرم!] در راه رفتن اعتدال را رعایت کن. از صدای خود بکاه [و هرگز فریاد مزین] که زشت‌ترین صداها	خلاصه شاهد تفسیری: میانه‌روی در راه رفتن و پایین آوردن صدا دو نمود از اعتدال رفتاری‌اند. استنباط پژوهشگر: تعبیرهای «وَاقْصِدِي»	اعتدال در رفتار	لحم مدد تربیتی

واکاوی ویژگی‌های شهروند مطلوب در قصه‌های قرآن.../ زهرا صالحی متعهد و دیگران ۹۳

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
		صدای خران است (لقمان، ۱۹)	فِي مَشْيِكَ» و «وَأَغْضَضُ مِنْ صَوْتِكَ» در تفاسیر به میانه‌روی، وقار و پرهیز از رفتار آزاردهنده اشاره دارند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل لقمان، ۱۹؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل لقمان، ۱۹).		
۱۵	وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ	قطعاً از حال کسانی از شما که در روز شنبه نافرمانی و گناه کردند، آگاه شده‌اید. ما به آن‌ها گفتیم: «به صورت بوزینه‌هایی پردشته درآیید (بقره، ۶۵).	خلاصه شاهد تفسیری: تجاوز از حکم روز شنبه به عنوان نقض تعهد جمعی نکوهش شده است. استنباط پژوهشگر: تفاسیر «اعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ» را سرپیچی آگاهانه از حکمی پذیرفته شده می‌دانند؛ بنابراین پابندی به عهد و قواعد مشترک استنباط می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل بقره، ۶۵؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل بقره، ۶۵).	پابندی به عهد	عهد
۱۶	ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَتُ نُوحٍ وَ امْرَأَتُ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا	خداوند برای کسانی که کافر شده‌اند، به همسر نوح و همسر لوط مثل زده است. آن دو تحت سرپرستی دو	خلاصه شاهد تفسیری: خیانت همسران نوح (ع) و لوط (ع) خیانت در ایمان و همراهی با رسالت بود.	وفاداری	عهد

ردیف	متن آیه	ترجمة آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
	عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّٰخِلِينَ	بنده از بندگان صالح ما بودند؛ ولی به آن دو خیلنت کردند و ارتباط با این دو [پیامبر] سودی به حالشان [در برابر عذاب الهی] نداشت، و به آن‌ها گفته شد: «وارد آتش شوید، همراه کسانی که وارد می‌شوند.» (تحریم، ۱۰).	استنباط پژوهشگر: تفاسیر تصریح دارند که «فَخَاتَّتَاهُمَا» به خیانت دینی و افشای امر رسالت مربوط است، نه خیلنت در عفت؛ از این رو آیه به صورت سلبی بر وفاداری و تعهد دلالت دارد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل تحریم، ۱۰؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل تحریم، ۱۰).		
۱۷	فَلَمَّا جَاءَهُمْ بَآيَاتُنَا إِذًا هُمْ مِنْهَا يَصْحَكُونَ	ولی هنگامی که او آیات ما را برایشان آورد، به آن می‌خندیدند (زخرف، ۴۷).	خلاصه شاهد تفسیری: خندیدن فرعونیان به آیات نمود تمسخر ناشی از انکار و تکبر است. استنباط پژوهشگر: تفاسیر «إِذَا هُمْ مِنْهَا يَصْحَكُونَ» را واکنشی استهزاآمیز به نشانه‌های حق می‌دانند؛ بنابراین «پرهیز از تمسخر و رعایت حرمت دیگران» کد استنباطی این مصداق است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل زخرف، ۴۷؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل زخرف، ۴۷).	پرهیز از تمسخر و رعایت حرمت دیگران	فضیلت معجوری

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
۱۸	وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ	[پسرم!] با بی‌اعتنایی از مردم روی مگردان و مغرورانه بر زمین راه مرو که خداوند هیچ متکبر مغروری را دوست ندارد (لقمان، ۱۸).	خلاصه شاهد تفسیری: روی گرداندن متکبرانه از مردم و راه رفتن با غرور نکوهش شده است. استنباط پژوهشگر: عبارت «لَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ» در تفاسیر به تحقیر مردم و روی گردانی از آنان از سر تکبر اشاره دارد؛ از این رو «تواضع» در روابط اجتماعی استنباط می‌شود. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل لقمان، ۱۸؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل لقمان، ۱۸).	رَبِّهِ	فضیلت محوری
۱۹	فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ	هر گاه بعد از علم و دانشی که [درباره مسیح] به تو رسیده، [باز] کسانی با تو به حاجه و ستیز برخیزند، به آن‌ها بگو: «بیایید ما فرزندانمان را دعوت کنیم، شما هم فرزندانمان را. ما زنان خویش را دعوت نمایم، شما هم زنان خود را. ما از نفوس خود دعوت کنیم، شما هم از نفوس	خلاصه شاهد تفسیری: در مباحثه لعنت الهی بر دروغ‌گویان قرار داده شده است. استنباط پژوهشگر: تصریح «فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ» بر قبح دروغ در ادعای دینی دلالت دارد؛ بنابراین «راست‌گویی» به صورت اجابتی کدگذاری شده است. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل آل عمران، ۶۱؛	راست‌گویی	فضیلت محوری

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
		خود. آنگاه مباحله کنیم و لعنت خدا را بر دروغ‌گویان قرار دهیم (آل عمران، ۶۱).	مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل آل عمران، ۶۱.		
۲۰	فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ	نفس سرکش کم‌کم او را به کشتن برادرش ترغیب کرد. [سرانجام] او را کشت و از زیانکاران شد (مائده، ۳۰).	خلاصه شاهد تفسیری: نفس قابیل قتل برادر را برای او آراست و او را به زیان‌کاری رساند. استنباط پژوهشگر: با توجه به سیاق آیات ۲۷ تا ۳۰ و تفسیر آن، نپذیرفته شدن قربانی زمینه حسد و سپس قتل را فراهم کرد؛ بنابراین «پرهیز از حسد و مهار انگیزه‌های خصمانه» استنباط می‌شود. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل مائده، ۲۷-۳۰؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل مائده، ۲۷-۳۰).	حسادت نورزیدن	فضیلت محوری
۲۱	قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنَّهُمُ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمُ غَالِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنَّ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ	دو نفر از مردانی که از خدا می‌ترسیدند و خداوند به آنان نعمت داده بود، گفتند: «از آن دروازه بر آنان وارد شوید و هنگامی که وارد شدید، پیروز خواهید شد، و بر خدا توکل کنید، اگر ایمان دارید!» (مائده، ۲۳).	خلاصه شاهد تفسیری: دو مرد خداترس قوم را به ورود شجاعانه و توکل فراخواندند. استنباط پژوهشگر: تفاسیر سخن «ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ... فَإِنَّكُمُ غَالِبُونَ» را نشانه ایمان، شهادت و اعتماد به وعده الهی می‌دانند؛ از این‌رو	توکل	جرات‌ورزی

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
			«شجاعت» کد مستقیم آیه است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل مائده، ۲۳؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل مائده، ۲۳).		
۲۲	وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ إِنَّنِي بَرَاءٌ مِّمَّا تَعْبُدُونَ	و به خاطر بیاور هنگامی را که ابراهیم به پدرش [عمویش آزر] و قومش گفت: «من از آنچه شما می‌پرستید بیزارم.» (زخرف، ۲۶).	خلاصه شاهد تفسیری: ابراهیم (ع) بی‌پرده بیزاری‌اش را از معبودهای قوم اعلام کرد. استنباط پژوهشگر: تعبیر «إِنِّي بَرَاءٌ مِّمَّا تَعْبُدُونَ» در تفاسیر بیان موضع روشن و صریح ابراهیم در برابر شرک است؛ بنابراین «صراحت مسئولانه در گفتار» استنباط می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل زخرف، ۲۶؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل زخرف، ۲۶).	برائت‌ورزی	برائت‌ورزی
۲۳	وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا	او نسبت‌به پدر و مادرش نیکوکار بود و جبار [و متکبر] و عصیانگر نبود (مریم، ۱۴).	خلاصه شاهد تفسیری: یحیی (ع) نسبت به پدر و مادر نیکوکار و از سرکشی دور بود. استنباط پژوهشگر: تصریح «وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ» به وضوح دلالت بر نیکی به والدین دارد؛ بنابراین این	روحیه همدلی	روحیه همدلی

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
			شاهد مستقیماً همین رابطه را پشتیبانی می‌کند و جمله «وَلَمْ يَكُنْ جَبَّاراً عَصِيّاً» رفتار او را نسبت به سایر مردم شرح می‌دهد. حاصل معنای این جمله این است که آن جناب رئوف و رحیم و خیرخواه و متواضع نسبت به مردم بوده، ضعفای ایشان را یاری می‌کرده و آن‌هایی را که آمادگی هدایت و رشد داشته‌لند، هدایت می‌نموده است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۴، ص. ۲۲).		
۲۴	فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ	اما به نرمی با او سخن بگوئید. شاید متذکر شود یا [از خدا] بترسد (طه، ۴۴).	خلاصه شاهد تفسیری: حتی در گفت‌وگو با فرعون موسی و هارون به سخن نرم مأمور شدند. استنباط پژوهشگر: تفاسیر «فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا» را به گفتار آرام، محترمانه و لثرگذار تفسیر کرده‌اند؛ از این رو «ملاطفه در کلام» کد این مصداق است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل طه، ۴۴؛ مکارم شیرازی و	ملاطفه در کلام	روحیه همدلی

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
			همکاران، ۱۳۷۴، ذیل طه، (۴۴).		
۲۵	وَإِذَا بَطَشْتُمْ بَطْشُكُمْ جَبَّارِينَ	و هنگامی که کسی را مجازات می‌کنید، همچون جباران کیفر می‌دهید (شعراء، ۱۳۰).	خلاصه شاهد تفسیری: قوم عاد هنگام اعمال قدرت مانند جباران رفتار می‌کردند. استنباط پژوهشگر: تعبیر «بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ» در تفاسیر به خشونت بی‌حد و تعدی در مجازات اشاره دارد؛ بنابراین صورت ایجابی کد «پرهیز از تعدی و رعایت تناسب و انصاف در رفتار» است. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل شعراء، ۱۳۰؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل شعراء، ۱۳۰).	پرهیز از تعدی در رفتار	روحیه همدلی
۲۶	وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِّنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ	و پیامبرشان به آن‌ها گفت: «خداوند طالوت را برای زمامداری شما مبعوث [و انتخاب] کرده است.» گفتند: «چگونه او بر ما حکومت کند، با اینکه ما از او شایسته‌تریم و او ثروت زیادی ندارد؟!» گفت: «خدا	خلاصه شاهد تفسیری: ملاک برگزیدن طالوت برخورداری از دانش و توانایی بود، نه ثروت. استنباط پژوهشگر: عبارت «زَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» در تفاسیر بر صلاحیت علمی و توان اجرایی تأکید دارد؛	شایسته‌سالاری	مسئولیت اجتماعی

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
		او را بر شما برگزیده و او را در علم و [قدرت] جسم وسعت بخشیده است. خداوند مُلکش را به هرکس بخواهد، می‌بخشد و احسان خداوند، وسیع است و [از] لیاقت افراد برای منصب‌ها آگاه است (بقره، ۲۴۷).	از این رو «شایسته‌سالاری» کد مستخرج است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل بقره، ۲۴۷؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل بقره، ۲۴۷).		
۲۷	فَأَرَادَ أَنْ يَنْتَفِزَهُمْ مِنَ الْأَرْضِ فَأَعْرَفْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا	پس [فرعون] تصمیم گرفت آنان را از آن سرزمین برکند؛ ولی ما او و همه کسانی را که با او بودند، غرق کردیم (اسراء، ۱۰۳).	خلاصه شاهد تفسیری: فرعون قصد داشت موسی(ع) و بنی اسرائیل را از سرزمینشان برکند. استنباط پژوهشگر: تفاسیر «يَسْتَفِزُّهُمْ مِنَ الْأَرْضِ» را به اخراج و سلب قرار و امنیت تفسیر کرده‌اند؛ بنابراین احترام به حق سکونت و حریم جمعی دیگران استنباط می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل اسراء، ۱۰۳؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل اسراء، ۱۰۳).	حفظ حریم دیگران	مسئولیت اجتماعی
۲۸	فَرَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ يَاقَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًا أَ فَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ	موسی خشمگین و اندوهناک به سوی قوم خود بازگشت و گفت: «ای قوم	خلاصه شاهد تفسیری: قوم موسی(ع) با وعده و قرار او مخالفت کردند. استنباط	پابندی به تعهدات و قواعد	مسئولیت اجتماعی

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
	أَنْ يَحُلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبُ مَنْ رَبَّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي	من! مگر پروردگارتان وعده‌ای نیکو به شما نداد؟! آیا مدت جدایی من از شما به طول انجامید، یا می‌خواستید غضب پروردگارتان بر شما نازل شود که با وعده من مخالفت کردید؟» (طه، ۸۶).	پژوهشگر: تعبیر «فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي» بر نقض تعهدی جمعی دلالت دارد؛ از این رو کد دقیق‌تر «پایبندی به تعهدات و قواعد جمعی» است، نه تعمیم بی‌واسطه آیه به هر قانون عرفی (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل طه، ۸۶؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل طه، ۸۶).		
۲۹	وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مُبَوَّأَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْعِلْمُ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ	و [سپس] بنی اسرائیل را در جایگاه صدق [و راستی] منزل دادیم و از روزی‌های پاکیزه به آن‌ها عطا کردیم [اما آن‌ها به نزاع و اختلاف برخاستند،] و اختلاف نکردند، مگر بعد از آنکه علم و آگاهی به سراغشان آمد. پروردگارت در روز قیامت در آنچه اختلاف می‌کردند، میانشان داوری می‌کند (یونس، ۹۳).	خلاصه شاهد تفسیری: بنی اسرائیل پس از رسیدن علم و آگاهی دچار اختلاف شدند. استنباط پژوهشگر: تفاسیر «فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْعِلْمُ» را اختلاف پس از روشن شدن حق می‌دانند؛ بنلبرلین «پرهیز از اختلاف آگاهانه و حفظ انسجام اجتماعی» استنباط می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل یونس، ۹۳؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل یونس، ۹۳).	تفاوت از اختلاف و حفظ انسجام اجتماعی	مسئولیت اجتماعی

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
۳۰	رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ	پروردگارا! ما را تسلیم فرمانت قرار ده! و از دودمانمان امتی که تسلیم فرمانت باشند، به وجود آور. و طرز عبادتمان را به ما نشان بده و توبه ما را بپذیر که تو توبه‌پذیر و مهربانی (بقره، ۱۲۸).	خلاصه شاهد تفسیری: ابراهیم(ع) و اسماعیل(ع) در جریان یک عمل مشترک، برای شکل‌گیری امتی تسلیم ارزش‌های الهی دعا کردند. استنباط پژوهشگر: عبارت «وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ» دلالت اجتماعی آیه را از سطح فردی فراتر می‌برد؛ ازلین رو «تعهد جمعی به ارزش‌های الهی» کد مناسب است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل بقره، ۱۲۸؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل بقره، ۱۲۸).	تعهد جمعی به ارزش‌های الهی	ولایت‌مداری
۳۱	أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَا مِنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ لَهُمْ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُنِبَ عَلَيْكُمْ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَ مَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ قَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَ أَكْبَانَا فَلَمَّا كُنِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ	آیا مشاهده نکردی جمعی از بنی‌اسرائیل را بعد از موسی که به پیامبر خود گفتند: «زمامدار [و فرماندهی] برای ما انتخاب کن تا [زیر فرمان او] در راه خدا پیکار کنیم. پیامبر آن‌ها گفت: «شاید اگر دستور پیکار به شما داده شود، [سرپیچی کنید و] در راه خدا جهاد و پیکار نکنید». گفتند: «چگونه	خلاصه شاهد تفسیری: بنی‌اسرائیل خود درخواست رهبری برای پیکار کردند؛ اما پس از مقرر شدن مسئولیت، از آن روی گرداندند. استنباط پژوهشگر: سیاق «ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا... فَلَمَّا كُنِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا» در تفاسیر بر ناپایداری در تعهد پذیرفته‌شده دلالت دارد؛ بنابراین «تبعیت مسئولانه از رهبری مشروع و	تبعیت مسئولانه از رهبری مشروع	ولایت‌مداری

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
		ممکن است در راه خدا پیکار نکنیم، درحالی که از خانه‌ها و فرزندانمان رانده شده‌ایم [و شهرهایمان به وسیله دشمن اشغال، و فرزندانمان اسیر شده‌اند]؟!؛ اما هنگامی که دستور پیکار به آن‌ها داده شد، جز عده کمی از آنان همه سرپیچی کردند، و خداوند از ستمکاران، آگاه است (بقره، ۲۴۶).	وفای به مسئولیت جمعی» استنباط می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل بقره، ۲۴۶؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل بقره، ۲۴۶).		
۳۲	فَلَمَّا رَأَى السُّمُسَ بَارِغَةً قَالَ هَٰذَا رَبِّي هَٰذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَاقَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ	و هنگامی که خورشید را دید که [سینه افق را] می‌شکافت، گفت: «این خدای من است؟! این [که از همه] بزرگتر است؟!؛ اما هنگامی که غروب کرد، گفت: «ای قوم من! از شریک‌هایی که شما [برای خدا] می‌سازید، بیزارم (انعام، ۷۸).	خلاصه شاهد تفسیری: ابراهیم(ع) با نشان دادن افول ستاره، ماه و خورشید قوم را به تأمل در نادرستی پرستش آن‌ها واداشت. استنباط پژوهشگر: تفاسیر لین گفت‌وگو را استدلالی برای بطلان باور قوم می‌دلند؛ ازاین‌رو «عقل‌ورزی و سنجش ادعاها با دلیل» کد مستخرج است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل انعام، ۷۶-۷۸؛	عقل‌ورزی	آزادی اندیشه

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
			مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل انعام، ۷۶-۷۸).		
۳۳	وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مِنَ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ	و اگر پروردگارت می خواست، تمام کسانی که روی زمین اند، همگی [به اجبار] ایمان می آوردند. آیا تو می خواهی مردم را مجبور سازی که ایمان بیاورند؟! [ایمان اجباری چه سودی دارد؟] (یونس، ۹۹)	خلاصه شاهد تفسیری: ایمان اجباری مطلوب نیست و پیامبر مأمور به اجبار مردم نشده است. استنباط پژوهشگر: تعبیر «أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ» در تفاسیر بر نفي اجبار در ایمان دلالت دارد؛ از این رو «انتخابگری آگاهانه» استنباط می شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل یونس، ۹۹؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل یونس، ۹۹).	انتخابگری آگاهانه	آزادی اندیشه
۳۴	كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَ لَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَ مَنْ يَحِلَّ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَىٰ	بخورید از روزی های پاکیزه ای که به شما داده ایم و در آن طغیان نکنید، که غضب من بر شما وارد شود و هرکس غضبم بر او وارد شود، سقوط می کند (طه، ۸۱)	خلاصه شاهد تفسیری: بنی اسرائیل از روزی پاک بهره می بردند؛ اما از طغیان در مصرف نهی شدند. استنباط پژوهشگر: تفاسیر «أَلَا تَطْغَوْا فِيهِ» را تجاوز از حد در بهره گیری از نعمت می دانند؛ بنابراین «میان روی در مصرف» کد این آیه است (طباطبایی،	میان روی در مصرف	کفاف گرایی

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
			۱۳۷۴، ذیل طه، ۸۱؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل طه، ۸۱.		
۳۵	فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ	[روزی قارون] با تمام زینت خود در برابر قومش ظاهر شد. آن‌ها که خواهان زندگی دنیا بودند، گفتند: «ای کاش همانند آنچه به قارون داده شده است، ما نیز داشتیم! به‌راستی که او بهره‌ای عظیم دارد!» (قصص، ۷۹).	خلاصه شاهد تفسیری: آرزوی برخورداری از ثروت قارون از سوی دنیاطلبان گزارش، و در ادامه روایت بی‌اعتبار می‌شود. استنباط پژوهشگر: تفاسیر «يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ» را نمود شیفتگی به زینت دنیا می‌دانند؛ از این رو «رضامندی و پرهیز از حسرت‌ورزی مادی» کد دقیق‌تری است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل قصص، ۷۹-۸۲؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل قصص، ۷۹-۸۲).	رضامندی و پرهیز از حسرت‌ورزی مادی	کفاف‌گرایی
۳۶	قَالَ فِرْعَوْنُ ءَأَمْسَمْتُ بِهِ قَبْلَ أَنْ ءَاذَنَ لَكُمْ إِنَّ هَٰذَا لَمَكْرٌ مَّكَرْتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۱۲۳) لَا قُطْعَنَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلُكُمْ مِّنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ (۱۲۴)	فرعون گفت: «آیا پیش از آنکه به شما اجازه دهم، به او ایمان آوردید؟! حتماً این نیرنگ و توطئه‌ای است که در این شهر [و دیار] چیده‌اید تا اهلش را از آن بیرون کنید؛	خلاصه شاهد تفسیری: ساحران پس از آشکار شدن حقیقت، با وجود تهدید فرعون، از ایمان خود بازنگشتند. استنباط پژوهشگر: تفاسیر پاسخ «إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ» را نشانه	الْبَيْتِ الْبَيْتِ	کفاف‌گرایی

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
	قَالُوا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ (۱۲۵)	ولی به زودی خواهید دانست! سوگند می خورم که دست‌ها و پاهایتان را به طور مخالف [دست راست با پای چپ، یا دست چپ با پای راست] قطع کنم. سپس همگی را به دار می آویزم! [ساحران] گفتند: « [مهم نیست. ما به سوی پروردگارمان بازمی گردیم. (اعراف، ۱۲۳-۱۲۵)	یقین پس از شناخت حق و پایداری بر آن می‌دانند؛ از این رو «حقیقت‌جویی و ترجیح حقیقت بر منفعت» استنباط می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل اعراف، ۱۲۳-۱۲۵؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل اعراف، ۱۲۵-۱۲۳).		
۳۷	سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَ يَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَ ثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا	گروهی خواهند گفت: «آن‌ها سه نفر بودند که چهارمین‌شان سگشان بود.» و گروهی می‌گویند: «پنج نفر بودند، که ششمین آن‌ها سگشان بود.» همه این‌ها سخنانی بی‌دلیل است، و گروهی می‌گویند: «آن‌ها هفت نفر بودند و هشتمین‌شان سگشان بود.» بگو: «پروردگار من از تعدادشان آگاه‌تر است.» جز گروه کمی تعداد آن‌ها را	خلاصه شاهد تفسیری: گمانه‌زنی درباره شمار اصحاب کهف «رجم به غیب» خوانده شده و از مجادله بی‌دلیل نهی شده است. استنباط پژوهشگر: عبارات «رَجْمًا بِالْغَيْبِ» و «فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا» در تفاسیر بر پرهیز از ادعای بی‌دلیل دلالت دارند؛ بنابراین «مستند سخن گفتن و پرهیز از گمانه‌زنی» مستخرج است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ذیل اعراف، ۱۲۳-۱۲۵).	مستند سخن گفتن و پرهیز از گمانه‌زنی	گمانه‌زنی

واکاوی ویژگی‌های شهروند مطلوب در قصه‌های قرآن.../ زهرا صالحی متعهد و دیگران ۱۰۷

ردیف	متن آیه	ترجمه آیه (مکارم شیرازی)	خلاصه شاهد تفسیری و استنباط پژوهشگر	زیر مقولات	مقولات
		نمی‌دانند؛ پس درباره آنان جز با دلیل سخن مگو و از هیچ‌کس درباره آن‌ها سؤال مکن (کهف، ۲۲).	۱۳۷۴، ذیل کهف، ۲۲؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ذیل کهف، ۲۲).		

برای پاسخ به پرسش دوم مقولات مستخرج از قصه‌های قرآن به‌عنوان چارچوب قیاسی تحلیل محتوا بر ۲۰ کتاب داستانی منتخب کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان اعمال شد. واحدهای متن و تصویر براساس تعریف عملیاتی مقولات بررسی، و فراوانی مصادیق ثبت شد. در مجموع ۳۵۳ مصداق از مقولات شهروندی در کتاب‌ها شناسایی شد. توزیع این مصادیق میان مقولات و نیز میان متن و تصویر یکسان نبود. جزئیات آن در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲- فراوانی مقولات شهروندی در کتاب‌های داستانی منتخب کانون

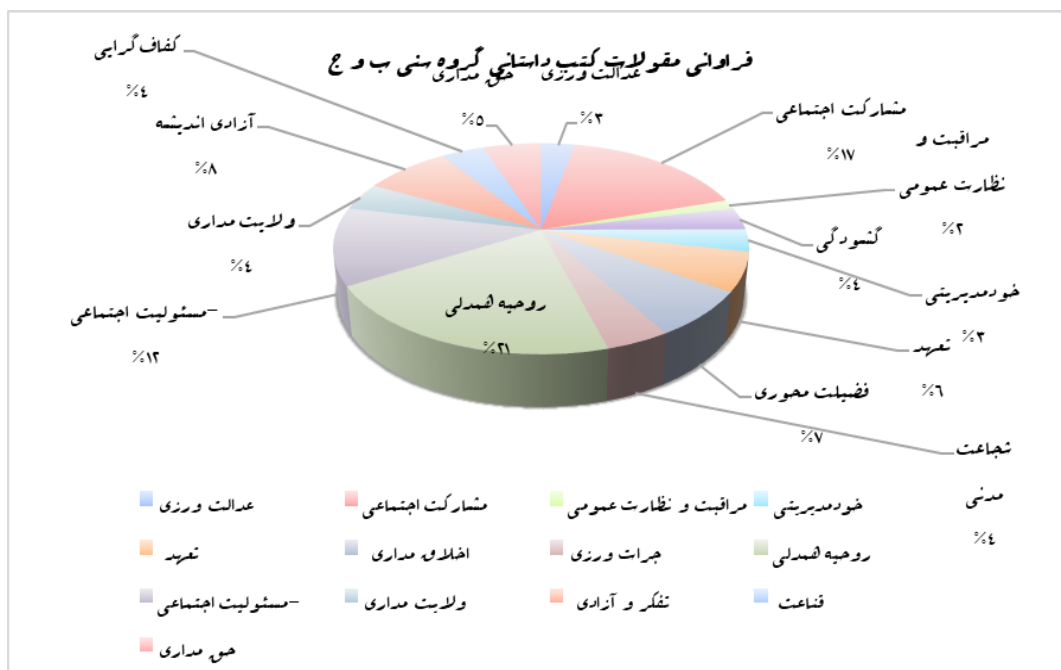
مقولات	زیر مقولات	فراوانی در متن	فراوانی در تصویر	فراوانی کل
۱- عدالت‌ورزی	۱-۱. قضاوت عادلانه و عدم پیش‌داوری	۴	۰	۱۱
	۲-۱. رعایت حقوق شهروندان	۴	۰	
	۳-۱. ایستادگی در برابر ظلم	۳	۰	
۲- مشارکت اجتماعی	۱-۲. همیاری	۱۶	۱	۶۰
	۲-۲. حمایتگری	۱۴	۱	
	۳-۲. ارتباط اجتماعی	۵	۱۳	
	۴-۲. مشورت‌کردن	۹	۱	
	۱-۳. نهی از منکر	۰	۰	۵

مقولات	زیر مقولات	فراوانی در متن	فراوانی در تصویر	فراوانی کل
۳- مراقبت و نظارت عمومی	۳-۲. امر به معروف	۵	۰	
۴- گشودگی	۴-۱. پذیرش و التزام به یادگیری ۴-۲. عبرت‌گیری و اصلاح پس از خطا	۸ ۳	۱ ۰	۱۲
۵- خودمدیریتی	۵-۱. فروبردن خشم ۵-۲. تاب‌آوری ۵-۳. اعتدال در رفتار	۱ ۱۰ ۱	۰ ۰ ۰	۱۲
۶- تعهد	۶-۱. پایبندی به عهد ۶-۲. وفاداری	۱۳ ۷	۰ ۱	۲۱
۷- فضیلت‌محوری	۷-۱. پرهیز از تمسخر و تکریم دیگران ۷-۲. تواضع ۷-۳. راستگویی ۷-۴. حسد نورزیدن	۱۴ ۲ ۹ ۰	۰ ۰ ۰ ۰	۲۵
۸- جرأت‌ورزی	۸-۱. شجاعت ۸-۲. صراحت در گفتار	۷ ۷	۱ ۰	۱۵
۹- روحیه همدلی	۹-۱. نیکی کردن به دیگران ۹-۲. ملاطفت در کلام ۹-۳. پرهیز از تعدی در رفتار ۹-۴. انفاق و بخشندگی	۱۵ ۳۱ ۱۰ ۱۰	۱ ۷ ۰ ۰	۷۴
۱۰- مسئولیت اجتماعی	۱۰-۱. شایسته‌سالاری ۱۰-۲. حفظ حریم دیگران ۱۰-۳. پایبندی به تعهدات و قواعد جمعی ۱۰-۴. پرهیز از اختلاف و حفظ انسجام اجتماعی	۳ ۵ ۵ ۶	۰ ۱ ۰ ۳	۴۲

واکاوی ویژگی‌های شهروند مطلوب در قصه‌های قرآن.../ زهرا صالحی متعهد و دیگران ۱۰۹

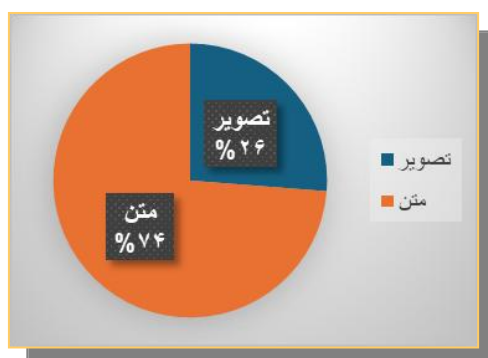
مقولات	زیر مقولات	فراوانی در متن	فراوانی در تصویر	فراوانی کل
	۵-۱۰. مسئولیت در برابر جهان پیرامون	۱۳	۶	
۱۱- ولایت‌مداری	۱-۱۱. تعهد جمعی به ارزش‌های الهی	۴	۰	۱۵
	۲-۱۱. تبعیت مسئولانه از رهبری مشروع	۱۰	۱	
۱۲- آزادی اندیشه	۱-۱۲. عقل‌ورزی	۱۳	۰	۲۸
	۲-۱۲. انتخابگری آگاهانه	۱۴	۱	
۱۳- کفاف‌گرایی	۱-۱۳. میانه‌روی در مصرف	۸	۰	۱۴
	۲-۱۳. رضامندی و پرهیز از حسرت‌ورزی مادی	۵	۱	
۱۴- حق‌گرایی	۱-۱۴. حقیقت‌جویی	۸	۰	۱۹
	۲-۱۴. مستند سخن گفتن و پرهیز از گمانه‌زنی	۱۰	۱	
جمع کل فراوانی		۳۱۲	۴۱	۳۵۳

بیشترین فراوانی به مقوله «روحیه همدلی» با ۷۴ مصداق از ۳۵۳ مورد اختصاص داشت که حدود ۲۱ درصد کل موارد است. کمترین فراوانی مربوط به «مراقبت و نظارت عمومی» با ۵ مصداق، معادل حدود ۱/۴ درصد، بود.

نمودار ۱- فراوانی مقولات شهروند مطلوب در کتب داستانی منتخب

یافته‌ها نشان داد میان بازنمایی مفاهیم شهروندی در متن و تصویر تفاوت آشکاری وجود دارد. از مجموع ۳۵۳ مصداق، ۳۱۲ مورد در متن و ۴۱ مورد در تصویر ثبت شد؛ یعنی سهم متن حدود ۸۸/۴ درصد و سهم تصویر حدود ۱۱/۶ درصد بود. این تفاوت ضرورت توجه بیشتر به ظرفیت تصویر در انتقال مفاهیم متناسب با سن کودک را برجسته می‌کند.

نمودار ۲- مقایسه فراوانی مقولات شهروند مطلوب در متن و تصویر

یکی دیگر از یافته‌های پژوهش حاضر دسته‌بندی مقولات در سه حوزه دانش، نگرش و مهارت بود. اهمیت این تقسیم‌بندی از آن رو است که در ادبیات حیطه تربیت شهروندی این سه حوزه در کنار یکدیگر ذکر می‌شوند و شهروند مطلوب باید در همه این حوزه‌ها به وضعیت مطلوبی دست یافته باشد. عدم توازن در این زمینه می‌تواند مانع دستیابی به وضعیت شهروند مطلوب شود. براساس فراوانی‌های به دست آمده حیطه مهارت با ۲۴۰ مصداق از ۳۵۳ مورد بیشترین سهم را داشت. پس از آن حیطه نگرش با ۸۵ مصداق قرار گرفت و حیطه دانش با ۲۸ مصداق کمترین فراوانی را به خود اختصاص داد.

جدول ۳- فراوانی مقولات تحقیق در ابعاد سه گانه مهارت، نگرش و دانش در کتب داستانی

حوزه	مقوله	فراوانی در متن و تصویر		مجموع	
		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
مهارت	عدالت‌ورزی	۱۱		۲۴۰	۶۸٪
	مشارکت اجتماعی	۶۰			
	مراقبت و نظارت عمومی	۵			
	خودمدیریتی	۱۲			
	تعهد	۲۱			
	جرأت‌ورزی	۱۵			
	همدلی	۷۴			
	مسئولیت اجتماعی	۴۲			
نگرش	گشودگی	۱۲		۸۵	۲۴٪
	فضیلت‌محوری	۲۵			
	ولایت‌مداری	۱۵			
	کفاف‌گرایی	۱۴			
دانش	حق‌گرایی	۱۹		۲۸	۸٪
	آزادی اندیشه	۲۸			

برای جمع‌بندی پاسخ به پرسش نخست و پس از ارائه شواهد و یافته‌های تفصیلی، ساختار نهایی مقولات در نقشه مفهومی ۱ ارائه شده است.

نقشه مفهومی ۱- ویژگی‌های اجتماعی شهروند مطلوب مستخرج از قرآن کریم

شهروند مطلوب قرآنی

۱۴ مقوله اصلی و ۳۹ زیرمقوله

عدالت‌ورزی قصاوت عادلانه و عدم پیش‌داوری رعایت حقوق شهروندان ایستادگی در برابر ظلم	جرات‌ورزی شجاعت صراحت در گفتار
مشارکت اجتماعی همیاری حمایت‌گری ارتباط اجتماعی مشورت	روحیه همدلی نیکی به دیگران ملاطفت در گفتار پرهیز از تعدی در رفتار انفاق و بخشندگی
مراقبت و نظارت عمومی نهی از منکر امر به معروف	مسئولیت اجتماعی شایسته‌سالاری حفظ حریم دیگران پایبندی به تعهدات و قواعد جمعی پرهیز از اختلاف و حفظ انسجام مسئولیت در برابر جهان پیرامون
گشودگی پذیرش و التزام به یادگیری عبرت‌گیری و اصلاح پس از خطا	ولایت‌مداری تعهد جمعی به ارزش‌های الهی تبعیت مسئولانه از رهبری مشروع
خودمدیریتی فروریدن خشم تاب‌آوری اعتدال در رفتار	آزادی اندیشه عقل‌ورزی انتخاب‌گری
تعهد پایبندی به عهد وفاداری	کفاف‌گرایی میان‌روی در مصرف رضامندی و پرهیز از حسرت‌ورزی مادی
فضیلت‌محوری پرهیز از تمسخر و تکبر دیگران تواضع راستگویی حسد نوزیدن	حق‌گرایی حقیقت‌جویی سخن مستند و پرهیز از گمانه‌زنی

نقشه مفهومی ویژگی‌های اجتماعی شهروند مطلوب مستخرج از قصه‌های قرآن کریم

بحث و نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر به منظور تبیین ویژگی‌های شهروند مطلوب از منظر آموزه‌های قرآنی، ابتدا داستان‌های قرآن کریم که واجد صبغه اجتماعی و ناظر به حوزه روابط انسان با دیگران بودند، با اتکا به تفاسیر معتبر معتبر (به‌ویژه المیزان و نمونه) به صورت هدفمند انتخاب و تحلیل شدند. تحلیل و تفسیر مفهومی ۶۵ داستان منتخب به استخراج ۱۴ مفهوم اصلی و ۳۹ مفهوم فرعی انجامید که در گام دوم پژوهش به مثابه مقولات مورد نیاز برای تحلیل محتوای قیاسی کتب داستانی دسته‌بندی شد.

در مرحله بعد پژوهشگر مقولات و زیرمقولات -که نشانگر ویژگی‌های شهروند مطلوب است- را به برخی از کتاب‌های داستانی پرمخاطب کانون پرورش فکری گروه سنی ب و ج عرضه کرد تا میزان استفاده از این مقولات در کتب داستانی منتخب بررسی شود. تحلیل محتوا به گونه‌ای انجام گرفت که علاوه بر مصادیق صریح مفاهیم شهروندی در متن، بازنمایی‌های ضمنی آن‌ها در متن و تصویر نیز شناسایی و کدگذاری شد؛ بدین ترتیب امکان بررسی میزان، نحوه و الگوی بازنمایی ویژگی‌های شهروند مطلوب قرآنی در ادبیات کودک فراهم آمد.

پژوهش حاضر با هدف واکاوی ویژگی‌های «شهروند مطلوب» در داستان‌های قرآن کریم و بررسی میزان و نحوه بازنمایی این ویژگی‌ها در ادبیات کودک ایران انجام شد؛ بدین منظور پژوهش در دو گام مکمل طراحی گردید: در گام نخست داستان‌های قرآنی دارای صبغه اجتماعی با بهره‌گیری از روش تفسیر و تحلیل مفهومی بررسی شدند و در نتیجه، ۱۴ مقوله و ۳۹ زیرمقوله از ویژگی‌های اجتماعی شهروند مطلوب استخراج شد. در گام دوم این مقولات به عنوان چارچوبی تحلیلی در قالب تحلیل محتوای قیاسی به کتاب‌های داستانی منتخب کودک عرضه شد تا میزان تجلی آن‌ها در ادبیات کودک سنجیده شود.

یافته‌های پژوهش نشان داد که ادبیات کودک مورد بررسی در مجموع واجد بازنمایی قابل توجهی از برخی مؤلفه‌های شهروندی قرآنی است؛ به گونه‌ای که ۳۵۳ مورد انطباق میان محتوای کتاب‌ها و مقولات استخراج شده مشاهده شد؛ با این حال توزیع این بازنمایی‌ها متوازن نیست و برخی مقولات، به‌ویژه «روحیه همدلی»، «مشارکت اجتماعی» و «مسئولیت‌پذیری»

سهم بیشتری از فراوانی‌ها را به خود اختصاص داده‌اند؛ درحالی‌که مقولاتی چون «مراقبت و نظارت عمومی» و برخی ابعاد «عدالت‌ورزی» بازتاب کم‌رنگ‌تری داشته‌اند. می‌توان این عدم‌توازن را بازتابی از گرایش غالب ادبیات کودک به مؤلفه‌های عاطفی و بین‌فردی دانست؛ مؤلفه‌هایی که انتقال آن‌ها برای مخاطب کودک ساده‌تر و از لحاظ تربیتی کم‌چالش‌تر است. این الگوی نامتوازن همچنین می‌تواند نشانه‌ای باشد بر نگرانی‌هایی در ادبیات کودک که پرداختن به مفاهیم انتقادی اجتماعی را برای مخاطب کودک «زود هنگام» یا «پیچیده» تلقی می‌کند. این امر از سویی قابل‌پذیرش است؛ اما باید دانست که قصص قرآن - حتی در روایت‌های مربوط به کودکان یا اقوام - مفاهیم نظارتی و مسئولیت اجتماعی را به صورت تدریجی و روایت‌محور منتقل می‌کند.

براساس یافته‌ها ۶۸ درصد از بازنمایی‌ها متعلق به حیطه مهارت، ۲۴ درصد به حیطه نگرش و تنها ۸ درصد به حیطه دانش شهروندی اختصاص دارد. این توزیع نشان می‌دهد ادبیات کودک بیش از آنکه به آموزش مستقیم مفاهیم شهروندی بپردازد، بر الگوهای رفتاری و مهارتی تأکید دارد. این نتیجه از یک سو با ماهیت غیرمستقیم و روایت‌محور ادبیات کودک همخوان است؛ چراکه داستان بیش از انتقال دانش صریح بستر تجربه، الگوبرداری و درونی‌سازی رفتار است؛ اما از سوی دیگر پایین بودن سهم حیطه دانشی می‌تواند به عنوان یک خلأ تربیتی تلقی شود؛ زیرا بدون شکل‌گیری حداقلی از آگاهی مفهومی ممکن است مهارت‌ها و نگرش‌ها به رفتارهای موقعیتی و ناپایدار محدود شوند. در این زمینه آموزه‌های قرآنی نشان می‌دهند رفتار اجتماعی مطلوب همواره بر پایه «فهم»، «تعقل» و «آگاهی اخلاقی» استوار است و تقویت این بُعد می‌تواند به تعمیق تربیت شهروندی در ادبیات کودک بینجامد.

یافته مهم دیگر پژوهش تفاوت آشکار میان میزان بازنمایی مفاهیم شهروندی در متن و تصویر کتاب‌ها است؛ به گونه‌ای که ۳۱۲ مصداق - حدود ۸۸/۴ درصد - در متن و ۴۱ مصداق - حدود ۱۱/۶ درصد - در تصویر ثبت شده است. این در حالی است که تصویر، به ویژه در گروه‌های سنی «ب» و «ج»، ظرفیت بالایی برای انتقال مفاهیم انتزاعی و اجتماعی دارد. غلبه متن می‌تواند نشان‌دهنده کم‌توجهی به کارکرد مفهومی تصویر باشد؛ از این رو تقویت نقش

تربیتی تصویر می‌تواند انتقال عمیق‌تر و ماندگارتر مفاهیم شهروندی را تسهیل کند. در سطحی عمیق‌تر مقایسه مقولات استخراج‌شده از قصص قرآن با نحوه بازنمایی آن‌ها در ادبیات کودک نشان می‌دهد که پیوند میان آموزه‌های قرآنی و تولیدات ادبی کودک، پیوندی گزینشی و غیرنظام‌مند است. به بیان دیگر برخی مؤلفه‌های شهروندی قرآنی که ظرفیت بالایی برای تربیت اجتماعی کودک دارند، هنوز به‌طور هدفمند و آگاهانه وارد روایت‌های کودکانه نشده‌اند. این امر ضرورت بازاندیشی در سیاست‌گذاری محتوای ادبیات کودک و لزوم توجه جدی‌تر به متون دینی به عنوان منابع الهام‌بخش تربیت شهروندی را آشکار می‌سازد.

یافته‌های این پژوهش با مطالعاتی همسو است که بر نقش ادبیات کودک در تقویت همدلی، مسئولیت‌پذیری و تعامل اجتماعی تأکید کرده‌اند. همچنین، چنانکه پنجوانی^۱ (۲۰۲۰) یادآور می‌شود، ممکن است ادبیات کودک دینی یا فرهنگی در صورت فقدان نگاه شمول‌گرا و نظام‌مند، تنها بخشی از مفاهیم را بازنمایی کند. پژوهش حاضر با پیوند دادن تحلیل تفسیری قصه‌های قرآن و تحلیل محتوای ادبیات کودک چارچوبی بومی برای ارزیابی بازنمایی ویژگی‌های شهروندی ارائه می‌دهد؛ باین حال تعمیم و اعتبارسنجی این چارچوب نیازمند بررسی‌های تکمیلی است.

در نهایت یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد بازنمایی مفاهیم شهروندی قرآنی در ادبیات کودک صرفاً جنبه نظری ندارد، بلکه می‌تواند برای نویسندگان ادبیات کودک، برنامه‌ریزان درسی و سیاست‌گذاران فرهنگی الهام‌بخش باشد؛ به‌ویژه در جهت طراحی و تولید آثاری که ضمن حفظ جذابیت‌های ادبی، به‌صورت متوازن و آگاهانه ابعاد مختلف شهروندی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی را در تجربه زیسته کودکان وارد سازند.

در واقع ادغام ارزش‌های اخلاقی-مدنی برگرفته از قرآن در متون و تصویرگری‌های کودکانه، ظرفیت این را دارد که هم به ارتقای کیفیت آموزش رسمی کمک کند و هم به غنای آموزش غیررسمی در خانواده و جامعه بیفزاید. از این رهگذر نظام آموزشی کشور می‌تواند با

1. Panjwani

تکیه بر رویکردی بومی-اسلامی نه تنها از بحران‌های تربیتی و اجتماعی امروز عبور کند، بلکه الگویی باثبات برای پرورش نسل آینده‌ای متعهد، همدل و مسئول در جامعه ارائه دهد.

محدودیت‌های پژوهش

نخستین محدودیت پژوهش به فاصله استنباطی میان مفهوم معاصر «شهروندی» و دلالت‌های اخلاقی و اجتماعی قصه‌های قرآن مربوط است. مفهوم «شهروند» با صورت‌بندی رایج آن، مفهومی متعلق به ادبیات جدید علوم اجتماعی و سیاسی است؛ حال آنکه قصه‌های قرآن عمده‌تاً در قالب مفاهیمی همچون انسان صالح، امت، عدالت، مسئولیت اجتماعی، حق، تکلیف و روابط اخلاقی سخن می‌گویند؛ از این رو ویژگی‌های شهروند مطلوب در این پژوهش از طریق بازخوانی میان‌رشته‌ای دلالت‌های اجتماعی قصه‌های قرآن صورت‌بندی شده‌اند، نه از طریق استخراج اصطلاحی که عیناً در متن قرآن به کار رفته باشد. اگرچه برای پیوند دادن هر مقوله با شواهد آیه‌ای و تفسیری تلاش شده است، نمی‌توان تأثیر پیش‌فرض‌های نظری پژوهشگران بر انتخاب روایت‌ها، تشخیص دلالت اجتماعی آیات و نام‌گذاری مقوله‌ها را به‌طور کامل متغی دانست.

محدودیت دوم به اعتبار سازه‌ای چارچوب مفهومی حاصل از مرحله نخست پژوهش بازمی‌گردد. مقوله‌های شهروند مطلوب ابتدا توسط پژوهشگران از روایت‌های قرآنی استخراج و سپس به‌وسیله همان گروه برای تحلیل متن و تصویر کتاب‌های کودک به کار گرفته شده‌اند. این پیوستگی ضمن حفظ انسجام میان دو مرحله پژوهش، می‌تواند احتمال سوگیری تأییدی را افزایش دهد؛ به این معنا که ممکن است تحلیلگران در آثار کودک بیشتر به شناسایی مصادیقی گرایش یابند که با چارچوب استخراج‌شده همخوانی دارند؛ بنابراین این چارچوب باید به‌عنوان یک صورت‌بندی تفسیری و اکتشافی تلقی شود و نمی‌توان آن را الگویی نهایی و جامع برای تعریف شهروند مطلوب قرآنی دانست.

محدودیت سوم به تمایز میان بازنمایی مفاهیم شهروندی و اثربخشی تربیتی آن‌ها مربوط است. پژوهش حاضر حضور و فراوانی ویژگی‌های شهروند مطلوب را در متن و تصویر کتاب‌های منتخب بررسی کرده است؛ اما درباره چگونگی فهم این مفاهیم از سوی کودکان، میزان توجه آنان به

نشانه‌های روایی و تصویری و تأثیر آثار بر دانش، نگرش یا رفتار شهروندی مخاطبان داده‌ای گردآوری نشده است؛ از این رو فراوانی بیشتر یک مؤلفه را نمی‌توان مستقیماً به معنای اثربخشی تربیتی بیشتر آن دانست. همچنین طبقه‌بندی مؤلفه‌ها در سه حیطه دانش، نگرش و مهارت ممکن است چندبعدی بودن برخی ویژگی‌ها مانند عدالت‌ورزی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و آزادی اندیشه را به طور کامل بازنمایی نکند؛ زیرا چنین مؤلفه‌هایی می‌توانند هم‌زمان واجد ابعاد دانشی، نگرشی و مهارتی باشند؛ بنابراین نتایج مربوط به حیطه‌های یادگیری باید به عنوان یک طبقه‌بندی تحلیلی تفسیر شوند، نه سنجشی قطعی از پیامدهای یادگیری کودکان.

پیشنهادهای پژوهشی

پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های بعدی چارچوب مفهومی حاصل با نظر خبرگان علوم قرآن، تعلیم و تربیت و ادبیات کودک اعتبارسنجی شود، آثار ناشران و گروه‌های سنی متنوع مقایسه گردد و نقش هم‌زمان متن و تصویر با روش تحلیل چندوجهی بررسی شود. همچنین انجام دادن مطالعات مداخله‌ای درباره تأثیر داستان‌های مبتنی بر مؤلفه‌های قرآنی بر دانش، نگرش و مهارت شهروندی کودکان و استفاده از این چارچوب در راهنمای تولید و ارزیابی آثار کودک پیشنهاد می‌شود.

مطالعات تطبیقی میان الگوی شهروند مطلوب در قصه‌های قرآن و الگوهای شهروندی مطرح در دیگر متون دینی، منابع فلسفی و نظریه‌های معاصر تربیت شهروندی می‌تواند زمینه شناسایی وجوه مشترک، تمایزها و ظرفیت‌های اختصاصی رویکرد قرآنی را فراهم کند. همچنین مقایسه ادبیات کودک ایران با آثار سایر کشورهای اسلامی می‌تواند تأثیر زمینه‌های فرهنگی بر بازنمایی مؤلفه‌های شهروندی را روشن سازد.

پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آینده از تحلیل صرف محتوای آثار فراتر روند و با بهره‌گیری از مصاحبه، مشاهده، گفت‌وگوی گروهی و طرح‌های آزمایشی نحوه دریافت مفاهیم شهروندی از سوی کودکان و تأثیر داستان‌ها بر دانش، نگرش و رفتار آنان را مطالعه کنند. چنین مطالعاتی می‌تواند نسبت میان «حضور یک مؤلفه در داستان» و «اثرگذاری تربیتی آن بر مخاطب» را آشکار سازد.

منابع

- قرآن کریم (بی تا). ترجمه ناصر مکارم شیرازی. دار القرآن کریم.
- آقازاده، سمیه (۱۳۸۹). تحلیل محتوای کتاب‌های داستان گروه سنی «الف» (سنین پیش از دبستان) انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان از نظر مفاهیم شهروندی (پایان نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.
- باقری، خسرو (۱۳۹۵). درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران. انتشارات علمی و فرهنگی.
- حجازی، بنفشه (۱۳۹۴). ادبیات کودکان و نوجوانان: ویژگی‌ها و جنبه‌ها. روشنگران و مطالعات زنان.
- دهانی، هادی؛ دهقان، محمدرضا؛ و عجم، میثم. (۱۳۹۶). بررسی تأثیر روش تربیت شهروندی و شهروند مطلوب خانواده بر کودکان دوره ابتدایی. دومین همایش بین‌المللی انسجام مدیریت و اقتصاد در توسعه. <https://civilica.com/doc/715973>
- ذکایی، محمدسعید (۱۳۸۱). خرده فرهنگ، سبک زندگی و هویت. رشد آموزش علوم اجتماعی، (۲۰ و ۲۱)، ۲۷-۲۰. <https://www.ensani.ir/fa/article/127371>
- سروری مجد، علی؛ و پیمان فرهنگی، بنفشه (۱۳۹۲). نقش هدایت‌گری امام در شکل‌گیری جامعه آرمانی با تکیه بر آیات و روایات. سراج منیر، ۴(۱۳)، ۱۵۱-۱۲۹.
- <https://doi.org/10.22054/ajsm.2013.300>
- سلیمان‌نژاد، اکبر؛ و سودی، حورا (۱۳۹۳). بررسی تأثیر آموزش مهارت‌های اجتماعی از طریق قصه‌های قرآنی بر کودکان. روان‌شناسی و دین، ۷(۲)، ۹۷-۸۱.
- <https://ravanshenasi.nashriyat.ir/node/266>
- سمیعی، لیلا (۱۳۹۷). مؤلفه‌ها و گستره حقوق شهروندی در آیات با تکیه بر رساله حقوق امام سجاد(ع) (پایان‌نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.
- صالحی‌متعهد، زهرا؛ باختری، هاجر؛ و سیدین، زهراسادات (۱۳۹۹). واکاوی مؤلفه‌های مسئولیت اجتماعی در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی مبتنی بر آموزه‌های نهج‌البلاغه. علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۸(۱۵)، ۱۸۹-۱۶۵.
- <https://doi.org/10.30497.edus/2021/239422/1399>

واکاوی ویژگی‌های شهروند مطلوب در قصه‌های قرآن.../زهرا صالحی متعهد و دیگران ۱۱۹

فاتحی، فواد؛ فیاض، ایران‌دخت؛ بهشتی، سعید؛ و بلندهمتان، کیوان (۱۳۹۸). تحلیل مبانی تربیت شهروندی از منظر آموزه‌های قرآن کریم. پژوهش دینی، ۱۹(۳۹)، ۲۳۵-۲۶۳.

<https://pdmag.ir/article-1-1069-fa.html>

غفاری سلوک‌لویی، وحید؛ البرزی، محبوبه؛ و خوشبخت، فریبا (۱۴۰۳). نقش آموزه‌های دینی در تربیت شهروندی دانش‌آموزان: تبیین دیدگاه معلمان و متخصصان تعلیم و تربیت. علوم تربیتی/از دیدگاه اسلام، ۱۲(۲۷)، ۱۵۱-۱۸۰.

10.30497/esi.2024.246364.1782

کاظمی‌زاده، زهرا (۱۳۹۴). اصول شهروندی و تربیت شهروند در آیات و روایات اسلامی (ایان‌نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه قم، قم، ایران.

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۴). چشم‌اندازهای جهانی شدن (محمدرضا جلالی‌پور، به ترجمه). طرح نو.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. دار الکتب الاسلامیه.

طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۷۴). تفسیر المیزان (سیدمحمدباقر موسوی همدانی، به ترجمه). دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

Bruner, J. S. (1996). *The culture of education*. Harvard University Press.

Dewey, J. (1916). *Democracy and education: An introduction to the philosophy of education*. Macmillan.

Formen, A. (2025). *Good children in contemporary Islamic Indonesian children's books: A question of inclusivity*. In *Proceedings of the 8th International Conference on Education Innovation (ICEI 2024)* (pp. 760–777). Atlantis Press. https://doi.org/10.2991/978-2-38476-360-3_67

Neuendorf, K. A. (2002). *The content analysis guidebook*. Sage.

Panjwani, A. A. (2020). Perspectives on inclusive education: Need for Muslim children's literature. *Religions*, 11(9), 450. <https://doi.org/10.3390/rel11090450>

Yağdı, Ş. (2025). Islamic religious education and citizenship education: An empirical study of teachers' perspectives in Austria. *Religions*, 16(4), 502. <https://doi.org/10.3390/rel16040502>

Aristotle. (1998). *Politics* (C. D. C. Reeve, Trans.). Hackett Publishing Company.

Bellamy, R. (2008). *Citizenship: A very short introduction*. Oxford University Press.

Manville, P. B. (1990). *The origins of citizenship in ancient Athens*. Princeton University Press.